

Ellebogenwerk en stress

Dat de mens een product is van evolutie is alom geaccepteerd. Maar waarom aarzelt men als het gaat om 'cultuur'? Er is geen enkele reden om aan te nemen dat er door middel van cultuur niet gewoon een 'strijd om het bestaan' wordt uitgevochten.

Pouwel Slurink

Iedereen is tegenwoordig evolutionist. Dat kan ook moeilijk anders; bijna dagelijks dreigt een nieuwe generatie computergesimuleerde exemplaren van *Tyrannosaurus rex* de huiskamer binnen te stappen. Regelmatig wordt er weer een nieuw stuk kaak of dijbeen van een miljoenen jaren oude halfmens opgegraven. Evolutie is helemaal 'in' en terecht. Maar is iedereen echt evolutionist?

Laat ik er geen doekjes om winden: ik denk het niet. Het alomtegenwoordige evolutionisme zou beter half-evolutionisme kunnen heten. Het maakt voor de mens en zijn 'cultuur' een comfortabele uitzondering. Het gaat ervan uit dat evolutie door natuurlijke selectie stopt bij onze voorkeur, ergens in de prehistorie. Daarna heeft een ander, hoger mechanisme het overgenomen: 'cultuur'. 'Cultuur', een heilig verklaard, allesverklarend magisch woord, dat wat ons scheidt van de dieren. Of niet? Oké, chimpansees maken soms werktuigen, dolfijnen bekijken zich in spiegels. Maar ook al is de mens sprekend een aap, de mens spreekt en dat doet geen aap. Oké, er zijn wat apen die je met moeite kunt leren wat gebaren en symbolen te hanteren, maar écht taal

met grammatica, culturele doorgifte, ironie en poëzie, écht Sappho en Shakespeare, daarvoor ben je in de dierentuin toch aan het verkeerde adres. Als ik eerlijk mag zijn: ik wantrouw dit soort half-evolutionistische prietpraatjes.

We zitten altijd in de dierentuin en onze kooi is onze verwaandheid. We zingen gewoon een ander liedje, een complex lied weliswaar, maar geen bovennatuurlijk lied. Het idee dat 'cultuur' de evolutie kan inhalen is een uit narcistisch navelstaren geboren geestelijke miskraam. Ik kan me dus goed vinden in veel literatuur die onder de noemer 'sociobiologie' en 'evolutionaire psychologie' de wereld in is gezonden. Helaas echter reageren veel half-evolutionisten op deze scheldwoorden als een stier op een rode lap. Uit een aantal misleidende opstellen van Stephen Jay Gould, Marvin Harris en Piet Vroon hebben zij geleerd dat zij onmiddellijk 'genetisch determinisme' en 'de ontkenning van cultuur' moeten stamelen als zij de namen van deze respectabele disciplines horen.

Vrij dankzij onze genen

Laten we dus eerst deze twee misverstanden uit de weg ruimen. In de eerste het zogenaamde 'genetisch determinisme'. Een gezonde scepsis is hier op zijn plaats. Genetisch deterministen hebben wellicht dezelfde aard als eenhoorns, vorige levens, verschrikkelijke sneeuwmannen, elfen, demonen of volmaakte cirkels; het is de vraag of zij bestaan. Natuurlijk, menselijk gedrag heeft een geneti-

sche basis. Lichaamslengte heeft ook een genetische basis, want zonder genen groeien er geen lichamen. Het punt is dat geen enkele eigenschap van een organisme zich echter kan ontwikkelen zonder een omgeving met bepaalde voedingsstoffen en andere invloeden van buiten af. Dit geldt in hoge mate voor gedrag. Natuurlijk, zonder genen geen gedrag, maar tegelijk, en minstens net zo fundamenteel, geen gedrag zonder omgeving.

Het uitgangspunt van de evolutionist is niet dat gedrag bij alle soorten genetisch helemaal ligt voorgebakken, maar dat het onwaarschijnlijk is dat de evolutie organismen produceert met een oneindige speelruimte. Er kunnen natuurlijk wel organismen evolueren die in hoge mate flexibel zijn en van dag tot dag hun eigen routes uitstippelen. Het is echter onwaarschijnlijk dat dezelfde organismen niet op een bepaald niveau, bijvoorbeeld op het niveau van een aantal van hun globale doeleinden of van hun gevoelens, toch zodanig worden geleid dat zij dingen doen die voorkomen dat zij uitsterven. Binnen een populatie van individuen waarvan sommigen wel enigszins geleid worden en anderen niet, zijn het consequent de eersten die zich netjes voortplanten en de tweede die in de goot belanden. Het is daarom niet meer dan (bio)logisch dat mensen, ondanks het feit dat zij soms zelfmoord plegen of hun voortplanting uitstellen, meestal toch voortleven en toegeven aan hun kindervens. Het feit dat dit gedrag,

De natuur heeft ons uitgerust met gevoelens die ons verleiden om cultuur en vrijheid in dienst te stellen van oerdegelijke biologische zaken

zeer onhandig uitgedrukt, 'genetisch gedetermineerd' is, sluit niet uit dat het voortkomt uit een lange reeks keuzen van het individu,

keuzen waarin elke keer gevoelens worden geraadpleegd die het individu een enorme speelruimte lijken te geven, maar die tezamen toch de globale tendens van zijn gedrag bepalen via zijn lange weg van wiken en wegen. Het

zou dus misleidend iemand zijn een 'genetisch determinist' te noemen, omdat hij erkent dat genen een *condition sine qua non* voor ge-

drag zijn en het woord zou gereserveerd moeten worden voor degenen die geloven dat uitsluitend genen gedrag bepalen. Met andere woorden, genetisch deterministen bestaan niet.

Sociobiologen en evolutionair psychologen hoeven daarmee de menselijke vrijheid (of 'vrijheid') niet te ontkennen. Het menselijk genenpakket biedt voldoende ruimte voor een zekere vrijheid: wij zijn vrij dankzij en niet ondanks onze genen. Als het complexe orkest van gevoelens en gedachten op basis waarvan wij onze keuzen maken niet uiteindelijk zou voortkomen uit een serie aangeboren belevingsstructuren, die het kader vormen waarbinnen wij

kiezen, zou vrijheid hetzelfde zijn als complete willekeur.

Het tweede misverstand: sociobiologen en evolutionair psychologen zouden blind zijn voor de invloed van 'cultuur'. Natuurlijk, menselijk gedrag wordt op allerlei niveaus voortdurend beïnvloed door cultuur, omdat mensen cultureel doorgegeven informatie gebruiken op allerlei niveaus. Ook hier geldt echter: cultuur is geen willekeur, culturen belichamen doorgegeven levenservaring. Een meerderheid van de mensen in een bepaalde cultuur kiest ervoor deze te continueren omdat zij een weg biedt door een bepaalde wildernis, een oplossing voor bepaalde problemen en vooral: aansluit bij be-

paalde gevoelens. 'Cultuurbepaald' gedrag is veel vaker adaptief dan we soms geneigd zijn te denken. Voor een eskimo is het bouwen van een iglo een beter idee dan het bouwen van een hut van twijgen en bladeren, en het jagen op robben ligt voor hem meer voor de hand dan het jagen op gazellen; voor een hottentot ligt dat anders. De laatste decennia is ontdekt dat ook andere diersoorten van generatie op generatie kennis doorgeven, zoals trekroutes, trucjes om bij voedsel te komen en kennis over gevaren. Maar er is waarschijnlijk geen ander dier dan de mens waarbij de afstand tussen de eisen van het 'instinct' en de mogelijkheden van het milieu zo breed is en zoveel ruimte biedt voor een veelheid aan oplossingen.

Dat betekent echter niet dat moedertje natuur ons volledig heeft

Nu zij eenmaal zelf op de rode lopers van het Zijn staan, geloven ze dat de evolutie er net zo goed mee kan ophouden, omdat zij toch af is

losgelaten. Naarmate een diersoort afhankelijker wordt van sociaal leren en culturele informatie-overdracht, zullen zijn instincten uiteraard flexibeler moeten zijn om beïnvloedbaar te zijn voor lokale tradities - tegelij-

kertijd zal hij echter ook afhankelijker worden van een serie nieuwe 'instincten' die hem de juiste gevoeligheid geven voor betrouwbaar gezag, en die hem in staat stellen de juiste informatie te verwerven en deze te toetsen aan hun biologische relevantie. Naar mijn smaak zitten wij zo boordevol gevoelens, omdat ons denken weliswaar vrij is gelaten door moedertje natuur, maar omdat zij er uiteindelijk toch het laatste woord wil hebben. Gevoelens zijn getransformeerde instincten, zoals die beleefd worden door bewuste, vrije, cultuurdieren.

Cultuur als aanpassing

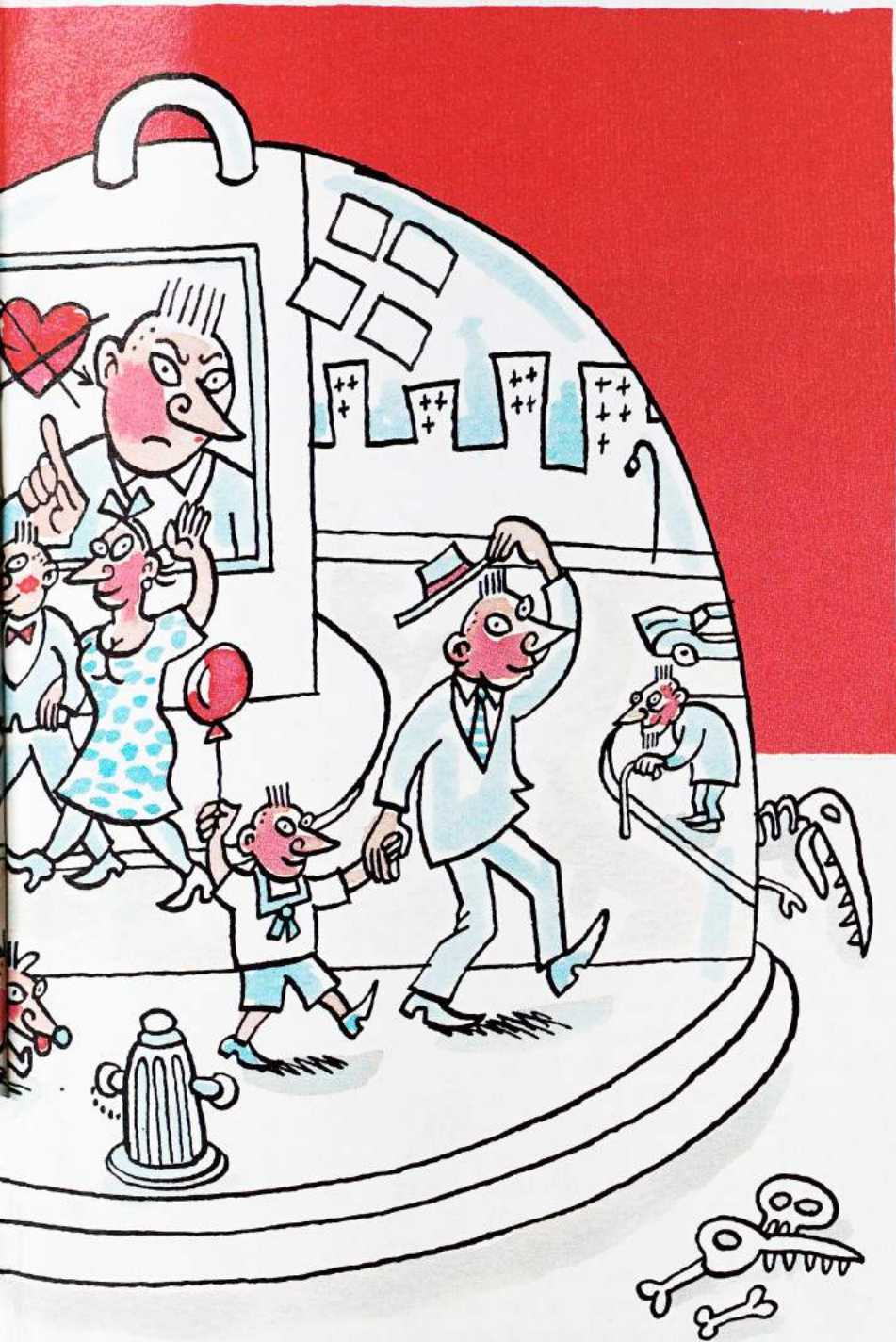
Cultuur, van generatie tot genera-

tie doorgegeven ervaring, vergroot aan de ene kant de menselijke mogelijkheden en de menselijke vrijheid. Aan de andere kant heeft de natuur ons uitgerust met gevoelens die ons verleiden onze cultuur en vrijheid toch weer in dienst te stellen van oerdegelijke biologische zaken, zoals veiligheid, comfort, hygiëne, gezonde voeding, een eigen territoriumpje, kennis van de eigen omgeving, aanzien en respect binnen de groep, dominantie, seksuele partners en nageslacht. Daarom veranderen culturen. Als de omgeving verandert voldoet de cultuur die de ene generatie nog in staat stelde een serie biologische doeleinden te vervullen niet meer, met als gevolg dat zij in opstand komt en geleidelijk een andere type cultuur invoert. Cultuur staat daarmee niet langer tegenover de natuur, maar is slechts één van haar wegen om haar doelen te bereiken. Net als andere wegen werkt zij niet altijd en dikwijls wordt een te extreme ontvankelijkheid voor cultuur ('beïnvloedbaarheid') iemands ondergang. Net zoals de vleugellengte van een vogel ongeveer optimaal blijft door een 'stabiliserende selectie' die (individuen met) te korte en te lange vleugels uitselecteert, zo zullen een te grote en een te kleine ontvankelijkheid voor cultuur beide worden uitgeselecteerd (leiden tot een relatief laag reproductief succes). Cultuur heeft echter alleen kunnen ontstaan, omdat het in grote lijnen leidde tot een verbetering van de aanpassing van het individu aan zijn omgeving.

Ontvankelijkheid voor cultuur is ook niet hetzelfde als het blindelings volgen van een cultuur. Meestal pikken individuen die elementen uit een cultuur op die zij op dat moment kunnen gebruiken. Behalve ontvankelijkheid of na-aperij is er ook het vermogen zelf de cultuur te scheppen die het best bij je past. Samengevat: menselijk gedrag is wel 'cultuurbepaald', maar het blijft de (biologische en vrije) mens zelf die bepaalt

wat hij met een cultuur doet. Maar waarom zou de evolutie eigenlijk niet tot stilstand kunnen zijn gekomen en waarom zou menselijke gedrag niet puur een uiting zijn van culturele modegrillen? Volgens de half-evolutionisten is er tijdens het miljarden jaren durend proces van evolutie, welke vele miljoenen soorten heeft gegenereerd, opeens één soort ontstaan waarin de evolutie tot stilstand is gekomen. Zij geloven wellicht niet dat de Heer stopte en zag dat het goed was, maar wel dat, nu zij eenmaal zelf op de rode lopers van het Zijn staan, de evolutie er net zo goed mee kan ophouden, omdat zij toch af is. Ondertussen zijn we beland in een

wijsgerig hoofdprobleem dat een Herakleitos, Hegel of Heidegger niet onwaardig geweest was of had moeten zijn. Kan de evolutie ooit stilstaan? Evolutie is het product van niet toevallige verschillen in voortplantingssucces. Om evolutie te stoppen zou je in de eerste plaats de omgeving waarin het betreffende organisme evolueert niet meer moeten veranderen. Je zorgt er dan voor dat de voor die omgeving geëvolueerde set eigenschappen optimaal blijft. Voor de mens zou dat inhouden dat we het snelle proces van sociale en technologische verandering waarin we zitten, onmiddellijk moeten stoppen. Laten we stoppen op een relaxed jaren vijftig niveau; dat is tegelijk

ook beter voor de brandstofvoorraden en het milieu.

Verliefdheid

Helaas zou dit echter niet voldoende zijn. Evolutie is ook het product van een strijd om het bestaan, waarin de minder geslaagde exemplaren voortdurend minder kindertjes krijgen. Zou je de evolutie tot stilstand willen manen, dan zou je verschillen in status en andere symbolen van competentie moeten verbieden en zou je bovenal het fenomeen verliefdheid (seksuele selectie) moeten verbieden. Iedereen zou hetzelfde aantal kinderen moeten krijgen en al die kinderen zouden ook weer net zoveel kinderen moeten krijgen, zo-

dat niet bepaalde genen zouden kunnen toenemen in de populatie ten koste van andere genen. Daarmee zou je de selectiedruk enorm verminderen, iets wat in de natuur

gebeurt tijdens een plaag.

Persoonlijk ben ik voorstander van het stoppen van de strijd om het bestaan

Op de lange duur zou dit er echter niet toe leiden dat eigenschappen dezelfde zouden blijven. Eigenschappen blijven in de

natuur vaak miljoenen jaren hetzelfde - zolang het milieu niet verandert doordat afwijkende exemplaren steeds uitsterven: dat heet 'stabiliserende selectie'. Deze selectie blijft nodig omdat er altijd variatie optreedt in een populatie. Als je niet voortdurend de ongunstige veranderingen wegsnoeit leidt dit tot een achteruitgang in de aangepastheid aan een bepaald milieu. Het verminderen van de selectiedruk zou dus leiden tot degeneratie.

Is er werkelijk reden om aan te nemen dat wij degenereren? Ik denk dat er in onze samenleving nog steeds sprake is van natuurlijke selectie. Wij zouden onszelf voor de gek houden als we dachten dat het er bij ons niet toe doet welke genen je hebt. Als het er werkelijk niet toe deed welke genen wij hadden, zouden we binnen een beperkt aantal generaties geleidelijk bepaalde eigenschappen verliezen. De vrouwen op straat zouden geleidelijk minder knap worden, de kinderen minder innemend, de bouwvakkers zouden minder gespierd worden, de geleerden minder knap. We zouden met z'n allen een heleboel kunnen afschaffen om te beginnen met ijdelheid, jaloezie en statusgevoeligheid en niet meer hoeven te streven naar topprestaties, want deze zouden toch niets meer bewijzen dan de effectiviteit van een bepaald trainingsprogramma. Verliefdheid zou inderdaad niets meer zijn dan de herkenning van een individu van de juiste sekse op het juiste moment.

In principe kun je je met iedereen voortplanten op het moment dat de gentechnologie het toestaat. Eigenlijk zou de voortplanting kunnen worden overgelaten aan één echtpaar, waarvan de bevruchte eicellen gewoon gekloond en via een postorderbedrijf verspreid kunnen worden met naar keuze een kom goudvissen, een leuk jong katje en een complete uitzet. Alles wat wellicht een bewijs zou kunnen zijn van goede genen - status, rijkdom, kunst -, zou er niet meer zo hard toe doen en we zouden eindelijk kunnen ophouden elkaar af te troeven, voorbij te streven, met onze ellebogen te werken, te likken en te trappen om maar bovenaan te komen. Loon zou er niet langer hoeven te zijn naar prestatie, want we zouden het de minder presterenden niet misgunnen. Stress, een goede graadmeter van competitie, zou niet meer hoeven en het grote ont-haasten zou een aanvang kunnen nemen, want waarom zouden we in godsnaam beter willen zijn dan een ander? Precies dit verlangen om uit te blinken, om je talenten te laten schitteren, om erkenning en liefde te ontvangen voor je bijzondere genenpakket, zou niet meer nodig zijn. Mede omdat we toch al op het niveau van de jaren vijftig zouden moeten blijven zitten, zou het totaal van de economische groei van een land rechtstreeks overgemaakt kunnen worden naar de Derde Wereld, want overschotten leiden alleen maar tot naijver en zakkenvullerij. Als iedereen in essentie gelijk is, moeten we ook ieders belangen gelijkkelijk dienen. Waarom ons eigen genenpakket voortrekken boven dat van een ander?

Beugels, steunzolen

Persoonlijk ben ik een voorstander van het stoppen van de strijd om het bestaan en het bevriezen van alle maatschappelijke wapenwedlopen tot op een punt ergens in het arcadisch verleden. Geen competitie meer, geen uitblinkers, geen ellebogenwerk. We kunnen

nog zoveel leren van (gecastreerde) katten en (geïdealiseerde) slakken. Alleen het pure zijn moet voldoende zijn. De half-evolutionisten die geloven dat de evolutie voorbij is, zouden gelijk moeten krijgen: selectie is bitter en wreed en het verdiend afgeschaft te worden. Van jongs af aan worden we alsmaar beoordeeld: onze schoolprestaties, ons gedrag, ons uiterlijk. Zouden we niet eens moeten stoppen elkaar te beoordelen? Laten we niet langer de wrede schep-per-God van de natuurlijke selectie aanbidden, maar de verre vreemde God van de universele liefde.

Ik vrees alleen dat de half-evolutionist nooit gelijk krijgt. Wie de strijd om het bestaan wil ontvluchten, is waarschijnlijk een verliezer. De eisen die aan ons gesteld worden zijn niet minder hoog dan vroeger, ook al zijn er een aantal punten waarop sprake is van een meer ontspannen selectie. Inentingen, beugels, steunzolen, brillen, antibiotica en andere culturele verworvenheden dragen er zorg voor dat er minder hard geselecteerd wordt op louter lichamelijke factoren. Tegelijkertijd is de competitie op de huwelijksmarkt echter niet minder fel geworden, mede omdat de pil ertoe leidt dat er langer gezocht kan worden. Vrouwen worden keihard getoetst aan bikkelharde schoonheidsidealen, mannen worden langdurig uitgeprobeerd en aan een reeks morele en intellectuele eisen getoetst. De maatschappelijke competitie is ook niet minder hard dan ooit tevoren. Er zijn letterlijk overal diploma's voor nodig en voor talrijke beroepen zijn stressbestendigheid, flexibiliteit, sociale vaardigheden en brede inzetbaarheid een voorwaarde. In verreweg de meeste landen is een man zonder baan voor vrouwen nog steeds geen serieuze optie en het zijn dus die stressbestendige, flexibele, sociaal vaardige en breed inzetbare mannen die hun genen doorpompen naar de volgende generatie. Als ik onze maatschappij afschil-

der als een hoog competitieve apenrots, repliceert de half-evolutionist gewoonlijk dat hij geen link ziet tussen maatschappelijk en reproductief succes. Het probleem is dat die link wel is aangetoond voor een aantal samenlevingen, maar dat zij minder duidelijk is in onze samenleving. In een studie naar de criteria voor partnerkeuze van de Amerikaan David Buss is Nederland het enige land waarin voor de vrouw de werkloosheid van de man geen significante rol speelt bij de partnerkeuze. Dat betekent dus dat onze rots een luxe eilandje is van waaruit het moeilijk te bepalen is hoe de minder bedeelde sterveling zich gedraagt in de strijd om het bestaan. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen dat er in onze samenleving geen vormen van competitie gaande zijn, die zich uiteindelijk vertalen in voortplantingssucces. Juist omdat deze competitie niet alleen om diploma's gaat hoeft maatschappelijk en reproductief succes niet precies te correleren. Betekent dit echter dat er geen competitie gaande is? Waarom gaan we dan niet allemaal lekker in het zonnetje zitten en puur genieten van het nu? Waarom moeten we zo nodig alsmaar presteren en groeien?

'Gewoon leuk'

De half-evolutionist heeft gewoonlijk wel een antwoord op de vraag waarom we niet gewoon met z'n allen wat rustiger aandoen in dit hoogst welvarende, maar niet altijd lekker ontspannen landje. Volgens hem gaat vakantieviëren ook vervelen en is werken gewoon leuk. Dat antwoord is echter vergelijkbaar met een antwoord op de vraag waarom pauwenhanen elkaar met verenvertoon aftroeven in de trant van 'omdat ze het leuk vinden'. Evolutionaire 'ultimate' (uiteindelijke) verklaringen sluiten andere, 'proximate' (nabije) verklaringen niet uit, maar zijn alleen fundamentele. Je kunt water drinken, omdat je dorst hebt, omdat je veel zoutjes hebt gegeten, omdat

het warm is en je een stuk hebt hardgelopen, maar uiteindelijk drink je water omdat je grotendeels uit vocht bestaat en vocht nodig hebt. Een antwoord louter in termen van dorst gaat voorbij aan de mogelijkheid van dorstloze mensen en aan reeksen uitgedroogde voorouders. Een antwoord op de vraag waarom wij elkaar aftroeven en voorbij proberen te streven in termen van lol gaat op dezelfde manier voorbij aan de vraag waarom we het leuk vinden elkaar af te troeven en voorbij te streven. Waarom zijn we ambitieus, waarom moeten we per se een dure wagen op een brede oprijlaan, een breedbeeld-tv, een mooie vrouw en/of kinderen? Het antwoord is even banaal als simpel: het zijn de hardwerkende, ambitieuze mensen geweest die het meest konden pronken met hun rijkdom en hun macht, die zich de meeste kinderen konden permitteren.

Het feit dat de welvarende Nederlanders zich dikwijls eerder kapotwerken dan genoeg nemen met meer vrije tijd en minder inkomen verdient net zo goed een verklaring als een vallende appel, een baltende pauw, de blauwe lucht of het feit dat het 's nachts donker wordt in een heelal vol zonnen. Een antwoord in termen van louter gevoelens is onvoldoende omdat onze gevoelens levende fossielen zijn, die ons herinneren aan wat nodig is om succesvol te zijn in de strijd om het bestaan. Binnen het kader van de evolutie zijn gevoelens geen verklaringen, maar zaken die zelf een verklaring verdienen.